

"KAUPA BREF UM SENIO"

AV
KÅRE RAUØ

SENJA TIL SALGS.

Det hadde seg slik i gamle dager da jorda ennå var flat, og himmelen mest som ei osteklokke å ligne, at Senja var til salgs! Utrolig! sier du, og det skal villig innrømmes at større nidingsverk knapt kan tenkes enn det å by Senja fram som et stykke lett bedrevet gammelost.

For en med Senja i hjertet, fortoner dette seg som barbariets fullbyrdelse. Imidlertid er det all grunn til å være oppmerksom på at handel med jord i stor målestokk, var en vanlig foreteelse i middelalderens Norge og langt opp mot vår tid. På denne bakgrunn er det da ikke det minste rart at en kjøpers øyne falt på en slik «rosin» som Senja. Langt vanskeligere er det å skjønne at noe menneske var villig til å selge! Men også menneskers veier synes ofte uransakelig, og i det herrens år 1367 solgte Arne Eriksson et stykke av øya til herr Sigurd Haftorsen og fru Ingebjørg Erlingsdatter.

KJØPEBREVET

Denne handelen har nedfelt seg i et dokument med påskriften «kaupa bref um senio som herra sigurder kjøpte af arna». Brevet er tatt inn i ei samling av middelalderdokumenter som har navnet Diplomatarium Norvegicum, og har i egen oversettelse følgende ordlyd: «Alle menn som dette brev ser eller hører, sender Filip Gudbrandsson korsbror i Nidaros, Erlend Eiriksson, Sigurd Gudlauksson, Kolbein Johnson, Jon Finnson og Bjarne Jonsson Guds og sin hilsen, og vil gjere kjent at torsdagen før palmesøndag anno domini 1367, i det tolvte styringsåret til vår verdige herre Håkon med Guds nåde Norges konge, var vi på Bjarkøy og såg og hørte at Holte Gunnarsson på vegne av herr Sigurd Haftorsen på den ene side, og Arne Eriksson på den andre, gjorde avtale med håndslag på de vilkår at førnevnte Holte kjøpte av Arne til herr Sigurd og fru Ingeborg Erlingsdatter den sjette parten som førnevnte Arne eide i Senja sammen med titnevnte herr Sigurd og fru Ingeborg, til dem og deres arvinger til odel og evig eie, uten gjenkjøpsrett for han eller hans arvinger til alt det som den part har tilhørt for gammel og ny tid i jorda, skogen, selværene, fiskevatnene, fangstplassene og alle andre rettigheter, små eller store, i innmarka eller utenfor, på den måten at førnevnte Holte skal betale titnevnte Arne ti merker etter gammel kurs. I disse førnevnte merker for det første: tre fullgode kyr for tre merker, likedan tre merker i korn, åtte skjegger for hver mark, og for fire

merker i mel og malt. Dette skal han ha betalt til nærmeste korsmesse. Til sannhetsbevis her om, setter vi førnevnte menn vår segl for dette brev som ble gjort på førnevnte sted på dag og år som før sagt.»

ETTER LOVENS BOKSTAV

Kjøpebrevet er satt opp i henhold til Magnus Lagabøters Landslov om «Brevbevis som folk gjør for kjøp». I kapittel elleve i «Kjøpebolken» heter det således: «Alle de skilord som folk gjør i giftermal og likesaa naar folk kjøper jorder eller byggaarder og for hvert ti-markskjøp eller mere, da skal begge parter gjøre brev efter sit kjøp og avtale, og nævne de vidner som var tilstede, stund og sted og ha derfor lagmands indsegl eller sysselmands eller andre skjelrike mænds, som overvar deres kjøp».

Likedan nevner loven nødvendigheten av at «seks skjønnsomme menn» skal være tilstede ved taksering av jordeiendom. Det er disse menn vi møter i første del av kjøpebrevet, og som bevitner at handelen har gått føre seg slik som loven forutsetter. Det er et timarkskjøp som gjøres opp i kyr, korn, mel og malt, og som skal være betalt innen 3. mai samme år.

KJØPESUMMEN INNFRIS

At Holte Gunnarsson innfrir sine forpliktelser på Sigurd og Ingeborgs vegne, har vi klar beskjed om i et nytt brev, dagsett 4. mai 1387. Der heter det:

«Alle menn som dette brev ser eller hører, sender Alf Toralldason, Sigurd Molses, Askel Oghmundsson, Sigurd Toresson, Tofve Trondarson og Kolbjørn Jonsson Guds og sin hilsen. Vi vil gjøre kjent for dere at vi var i dagligstua på Bjarkøy i Hålogaland. Der såg vi at Holte Gunnarsson på den ene side, og Arne Eriksson på den andre, tok hverandre i handa da Arne vedgikk at Holte hadde gitt han full betaling for det han skyldte etter å ha kjøpt den sjette parten som han eide sammen med herr Sigurd og fru Ingeborg i Senja. Det som dette kjøpebrevet nevner er hermed avgjort. Til sannhetsbevis her om setter vi vårt segl for dette brev som ble gjort på Bjarkøy torsdagen nærmest etter korsmessa om våren i det tolvte styringsåret til vår verdige herre Håkon, med Guds nåde Norges konge».

SELGER OG KJØPER.

På tross av nitidige undersøkelser i personregister fra middelalderen, har det ikke lyktes meg å skaffe fram opplysninger om personen Arne Eriksson. Det faktum at han eier en stor del av Senja sammen med Sigurd og Ingeborg, kan gi grunnlag for flere gjetninger. I denne

sammenheng skal jeg nøye meg med å peke på at mangel på titulering av Arne, i det minste tyder på at han ikke tilhører samme sosiale lag som kjøperne.

Herretittelen som Sigurd bærer, gir derimot klare signaler om stilling og stand. Den gammelnorske tittel "herra" av germansk "haira", dvs. "gråhåret", ble fra 1308 og resten av middelalderen et privilegium for de stormenn som oppnådde å få ridderslag. En slik ære ble vår kjøper til del da han under julefestlighetene i 1547 sammen med sin svigerbror Bjarne Erlingsson og en del andre menn, ble slått til ridder. Sigurd Havtoreson hørte til de ledende menn i Norge på denne tida. Han var sønn av den mektige Havtore Jonsson til Borregård og Sørum, og skulle gjennom arv og giftemål etter hvert bli i besittelse av et enormt jordegods-kompleks.

Var Sigurd av gjev slekt, var ikke hans fru Ingeborg av noe dårligere herkomst. Hun var datter av riksforsander Erling Vidkunsson av Bjarkøy, og var i tiende ættledd etter Tore Hund. I 1342 ble Sigurd og Ingeborg gift. De måtte imidlertid først skaffe seg paven dispensasjon til ekteskap da de var nært beslektet. Fra disse to personer nedstammer flere av landets mest kjente menn i det følgende århundre, og gjennom deres ekteskap ble de fem nord- og vestnorske storgodsene Bjarkøy, Dønnes, Tjøtta, Giske og Stovreim, slått sammen med det største østnorske gods - Sudreim.

EN SJETTEDEL AV SENJA

Kjøpebrevet sier at en sjettedel av Senja, med alle små og store herligheter «innan gards ædr utan» hadde vært i sameie mellom Arne på den ene side, og Sigurd og Ingeborg på den andre. Det kan imidlertid være uklart hva en skal legge i begrepet «en sjettedel». Mest rimelig synes det å ha betydnings av en viss del av det samlede antall gårder eller bruk på Senja, men det er også mulig at det er tale om sjettedelen av den samlede gårdskylda som eierne tok inn i årlig leie av sine leilendinger på øya.

Jeg skal i det følgende oppholde meg ved dette spørsmålet, og søke å gi et mulig svar på hva denne sjettedelen var gjennom bruk av forskjellige metoder som er tatt i bruk i historisk forskning. Likedan legge fram det historiske kildemateriell som finnes i form av diplomer og annet.

ANTALL GÅRDER PÅ SENJA I MIDDELALDEREN

Flere historikere har gjennom tidene prøvd å beregne folketallet i - Norge i høymiddelalderen. Faktorene i dette regnestykket har i de fleste tilfeller vært antall gårder, bruk og mennesker pr. bruk. Etter historikeren Jørn Sandnes' modell for beregning, skulle vi på

Senja ca. 1240 ha følgende fordelinger av gårder etter de gamle herredsgrensene: Berg 12, Torsken 22, Tranøy 14 og Lenvik 35 gårder. Når vi supplerer med gårdene på Senja fra det gamle Hillesøy og Sørreisa herred, 13 gårder i alt, skulle vi til sammen få 96 gårder på hele øya. Dette regnes som et høymiddelaldermaksimum. Gjennom Svartedauen og andre pester et hundreår senere, skjedde en ødelegging av gårder som det i dag er vanskelig å tenke seg omfanget av. I samme retning kan det tiltakende salgfsiske som næringsgrunnlag ha virket til at falk flyttet seg ut mot kysten og etablerte en værboasetning.

På grunnlag av opplysninger om de gårdene som lå til lokalkirkene eller hovedkirka på Trondenes før og etter Svartedauen, har man beregnet at 65% av gårdene som lå til Lenvik-kirka, og 35% av de som tilhørte kirka på Tranøya og på Trondenes, ble lagt øde! Tallene gir med all tydelighet en dokumentasjon på hvilket omfang katastrofen hadde. For gårder som tilhørte andre eierkategorier, har vi ikke parallellmateriale, men det synes som om man generelt kan si at de gårdene som lå lengst opp mot korndyrkningsgrensa rundt Malangen, ble sterkest rammet.

Hvor stor ødeleggelsesprosent vi skal regne for hele Senja under ett, er umulig å fastslå. Tar vi imidlertid et gjennomsnitt av de prosenttallene som vi opererte med, får vi 50%. Dette tallet er beheftet med så mange usikkerhetsfaktorer at det ikke må tas for mer enn det utgir seg for å være. Dersom vi regner med at halvparten av de 96 gårdene som vi antok eksisterte på Senja før Svartedauen, ble lagt øde under og like etter den, står vi igjen med 48 gårder på det tidspunkt da kjøpebrevet ble dagsett på Bjarkøya. Sjetteparten av disse gårdene skulle da bli 8 gårder. Det store spørsmål er hvorvidt det er et antall på åtte gårder som skjuler seg i begrepet "en sjettedel av Senja», og i så fall hvilke gårder er det snakk om?

HERR SIGURD OG FRU INGEBORGS ARVINGER

For om mulig å få svar på dette spørsmål, må vi følge Sigurd og Ingeborgs etterslekt helt til vi får et materiale som kan brukes i en slik sammenheng.

Sigurd Havtoreson må være avgått ved døden mellom år 1386 og 1393. Ingeborg levde noe lenger, og nevnes som levende i et brev av 26. mars år 1400. Den del av Senja som de ble eneeier av i 1367, må på et visst tidspunkt være gått over til deres arvinger, sønnen Håkon og dattera Agnes. Agnes, som ble gift med den svenske ridder Jon Marteinsson, fikk Sudreim eller Sørsum som det kalles i dag, mens Håkon fikk de nord- og vestlandske besittelser.

I et brev dagsett Bergen 24. august 1406, går det fram at Håkon Sigurdsson er skyldig erkebiskop Eskill fjorten læster skrei «I godom og gildom haløyskom fisk» som erkebiskopen på Håkons, vegne skal utrede til en mann ved namn Tideke Sæm. Som sikkerhet for dette pantsetter Håkon alt sitt jordegods «i Senione ok Trumpsar kirkiu sokn». Dessverre er ikke jordegodset spesifisert, så ingen gård blir nevnt med navn.

Imidlertid ser det ut som om pantet er blitt innløst da dette jordegodset ikke gjenfinnes i de etterfølgende erkebisper jordebøker. Da Håkon døde barnløs, må alt hans jordiske god ha gått videre til hans søsters arvinger. Først til han søstersønn Sigurd Jonsson, og videre fra han til sin sønn, Hans Sigurdsson.

SKIFTET ETTER JUNKER HANS SIGURDSSON

Hans Sigurdsson var Sigurd Jonsson og Fillppa av Ebersteins eneste barn. Selv var han forlovet, men ble aldri gift. Han døde barnløs i 1476, og var på den tid den største jordegodseier som noensinne har levd i Norge. Jordegodset besto av større eller mindre gårdkomplekser på alle kanter av landet, og dessuten tallrike gårder på Shetland.

Den 11. september 1490 ble det i Bergen holdt skifte etter junker Hans, og hele godset ble delt i tre nesten like store parter på hans arvtakere. Hver av dem fikk et hovedgods og strøgods i den umiddelbare nærhet, men Bjarkøygodset ble helt slitt i stykker. Grunnen til dette må blant annet være at alle ville ha en hånd om det som i øyeblikket syntes å være mest verdifullt, og det var de gårdene som gav mulighet for utror til de rike fiskeforekomster utenfor Senja! Følgende gårder og vær på øya er nevnt i skiftet: «Yriøn i seniene med bodon Holmane, Kerlingwiken, Toskana, Grylefiorden, Teistewiken, Balliswiken, Heleland, Berg i Senien med the holme som ther nær ligge som hether Sandword og Grimsholmen, Mydfiorden med Treelen oc Hoop, oc Øyefiorden"..

De store fiskeværene Torsken, Gryllefjord, Berg, Medfjordvær og Øyfjordvær var ikke skyldsatt, og gav således ikke regulære jordleieinntekter fra leilendinger. Nå har jo heller ikke disse nevnte steder et naturgrunnlag som i utpreget grad kan danne basis for en jordbruksøkonomi! Lokaliseringa av disse værene synes først og fremst å være bestemt ut fra hensynet til optimale forhold for å drive fiske. Dette forhold ble også grunnlaget for den avgift som jordherren la på alle de som rodde fiske fra havet. Landvaren, som denne avgifta ble kalt, var ei grunnavgift som i år med godt fiske gav svimlende inntekter. Av den grunn skulle alle tre arvinger ha en tredjedel av landvaren i de nevnte fiskevær.

For å illustrere de antatte størrelser, skal det nevnes at landvaren av Torsken i 1639 var 54 våger, Gryllefjord 27, Medfjord 50, Trælen 2 og Øyfjordvær 9 våger tørrfisk. Til sammen blir dette vel 2.600 kg tørrfisk, noe som i 1490 representerte verdien av 425 sauer, 213 tønner blandet korn eller 142 lauper smør! Men at tilstanden ikke var som den en gang hadde vært, illustreres av et utsagn fra den daværende eier av værene, Tage Thott, som opplyser at «dend affgiffit er nu forringet och aarliges forringes formeedelst fiskeriet fraa slaar». Hvor stor landvaren kunne være når fisket slo til, kan vi bare gjette på, men i forhold til de vanlige jordleieinntekter var den enorm!

VAR DISSE GARDER OG VÆR «EN SJETTEDEL AV SENJA

Så langt har jeg prøvd å beregne hvor mange gårder en sjetteandel av Senja; kunne være da eiendomstransaksjonene fant sted. Med alle forbehold om riktigheten av det framkomne tall, fikk jeg etter Sandnes beregningsmodell 8 gårder.

Videre kunne vi gjennom skiftet etter junker Hans sett at 6 gårder og 4 enheter som regnes som fiskevær, lå til Bjarkøygodset da skiftet ble sluttet. Med et slikt sammenfall mellom beregning og faktiske opplysninger, skulle vel selv en tvilende Thomas være overbevist! La så det være, men vel vitende om at det er andre beregningsmåter som kan anvendes for å verifisere eller avkrefte det som nå begynner å fortone seg som en sannhet, skal ingen ting være uprøvd. Visse ting tyder på at det er flere gårder enn de som er nevnt i skiftet, som har tilhørt samme gods kompleks!

KJØPESUMMEN

For ti forngilde merker kjøpte Sigurd og Ingeborg den halvdelen som Arne eide sammen med dem i sjetteparten av Senja. Med de opplysninger som vi har om jordpriser før og etter Svartedauen, skulle det i det minste være mulig å antyde hvor mye jord en kunne få for disse ti gamle merkene.

Fra vårt område er prismaterialet uhyre svakt, men vi har et par opplysninger om jordpriser i senmiddelalderen. Den ene er i et diplom fra gården Torsken, hvor det framkommer at 4,5 merker forngild, er en pris som få betaler for et stykke jord med årlig landskyld på ett spann smør. Den andre prisoppgaven er fra gården Reisa, hvor det ble betalt knapt 3 merker pr. spannsleie jord. Dette er jordpriser før pestkatastrofen. Etter Svartedauen falt prisene betraktelig som en følge av lavere folketall og dermed lavere

etterspørsel etter jord. Da vårt materiale er så spinkelt som det er, gir det egentlig ikke noe skikkelig grunnlag for viten om prisnivået nordligst på Hålogaland.

Gjennomsnittet for de oppgitte priser blir 3,5 merker pr. spansleie. Regner vi med 50% prisfall etter ødelegginga, skulle det gi 1,75 merker. Tillater vi oss å ta dette svakt belagte gjennomsnittstallet i bruk, skulle en i 1367 kunne få en eller flere jordenheter som til sammen gav 6 spann smør eller 12 - 18 våger fisk i årlig leie. Verdien av den sjettedelen som Arne, Sigurd og Ingeborg, eide i fellesskap, skulle bli to ganger mer enn det som Arne fikk for sin del. Disse 20 merker forngild skulle da kunne gi 12 spansleier, eller 24 - 36 våger fiskeleie.

De matrikulerte gårdene som er nevnt i skiftet 1490, har i 1626 ei samle skyld på 13 1/2 våg. Fiskeværene blir først matrikulerte et hundreår senere, og får da til sammen 6 vågers skyld. Dersom skyldnivået har holdt seg noenlunde stabilt i tidsrommet 1367 til midt i det syttende århundre, skulle vi kunne sammenligne de beregnede størrelser med den oppgitte skylda. Vi får da forholdet 24 - 36 våger fiskeleie i 1367 mot 19 1/2 våg på slutten av 1600-tallet. Da vi har positive indikasjoner på at fallet i landskyld tiltok mot 1500-tallet, og deretter holdt seg nokså stabilt, synes ikke forskjellen mellom disse resultatene å være altfor stor.

LANDSKYLDA AV SENJA I 1661

Dersom vi tar den samlede landskyld fra alle skyldsatte gårder på Senja i 1661, og deretter legger til skylda fra de umatrikulerte vær i det øyeblikk at de blir skyldratt, får vi for hele Senja totalt ca. 112 voger landskyld. Tar vi en sjettedel av denne skyldmassen, får vi knapt 19 våger. Dette tallet er nærmest identisk med den samlede skyld av de gårdene som ble nevnt i skiftet etter junker Hans.

KONKLUSJON

Med alle forbehold om muligheter for feilslutninger i en historisk rekonstruksjon, tør jeg med dette antyde at den godsmasse som herr Sigurd Havtoreson og fru Ingeborg Erlingsdatter ble eneeiere av i 1367, er identisk med gårdene som nevnes i skiftet etter deres barnebarns barn - Hans Sigurdsson!

Det har seg nå slik
nå når jorda er rund,
og himmelen mest uten grenser

at Senja ho eies av dem ho hør' til,
av folk og av fe
og av alle som vil,
slik retten til jord oss tilhører!

Trykt i Troms Folkeblad 11. desember 1982.